

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 1(5) қаңтар-наурыз 2016
ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
**ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ
журнал**

2016, № 1(5)

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

2016, № 1(5)

Құрылтайшы:

Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбаев, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков,
Мансура-Хайдар (Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А. Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Теленова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ.,
Шевченко көшесі, 28,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Edu.e-history.kz»
электрондық ғылыми журналының редакциясы
Телефон: +7(727)272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.
Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусейтова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комаков,
Мансура-Хайдар (Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,
г. Алматы,
ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz»

Редакция электронного научного журнала

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации: № 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходимо обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology"
of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

Editor-in-chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseyitova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan),
Y. Petrov (Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA), A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolnova

Editor:

R. Kobeev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty,

28 Shevchenko Str.

Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,

«Edu.e-history.kz»

Editorial electronic scientific journal

Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Journal website: <https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the
Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, r
egistration certificate:

No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies, it is necessary to refer to the journal.

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ТАРХАНДАР ИНСТИТУТЫ: ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ (XVIII ғ.- 1917 ж.)

Исенов Өтеген Ихсанұлы¹, Наурызбаева Эльмира Кенжеғалиқызы²

¹тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

²тарих ғылымдарының кандидаты Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

Аңдатпа. Кіріспе. Дәстүрлі қазақ қоғамына Ресей патша үкіметі тарапынан XVIII ғ. 40 жылдарында жаңғыртылып қайта енгізілген болатын. Тақырыптың зерттелу тарихнамасын хронологиялық түрде үш кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бірінші, патша өкіметі кезеңі (XVIII ғ. - 1917 ж.), екінші, кеңес өкіметі тұсы (1917-1991 жж), үшінші кезең Қазақстан Республикасының тәуелсіздік кезеңі (1991 ж. - қазіргі уақытқа дейін).

Бірінші кезең, патша өкіметінің тапсырысы бойынша қазақ халқының ұлттық тарихы мен қоғамдық тұрмыс тіршілігін, дәстүрлі шаруашылығын жан-жақты зерттеуге арналған. Қазақ қоғамын зерттеу жұмыстарына патша үкіметінің әскери қызметкерлері мен шенеуніктері тартылды. Өйткені отарланатын елді жан-жақты зерттеу арқылы білу Ресей патша әкімшілігінің басты стратегиялық бағыттарының бірі болды. Сондықтан да қазақ халқының тарихын, дәстүрлі қоғамдық құрылым жүйесін, дәстүрлі шаруашылық жағдайын, этнографиясын, алғашқы болып зерттегендер қатары – ресми мәртебесі бар әскери және азаматтық әкімшілік шенеуніктер болды. Мақала авторлары XVIII-XIX ғғ. қазақ қоғамындағы тархандар институты тарихына қатысты Ресей патша өкіметі кезеңіндегі (XVIII ғ. - 1917 ж.) патша үкіметінің шенеуніктері мен әскерилерінің және батыс еуропа саяхатшыларының тарихи еңбектерімен жолжазбаларынан жазылған тарихи әдебиеттерге тарихнамалық шолу жасайды.

Түйін сөздер: Қазақ қоғамындағы дәстүрлі басқару жүйесі, тархан, тархандар институты, тарихнама, хронология, кезең, сұлтандар институты, тархандық атақ, мұрағат деректері, жолжазбалар, әскерилер, саяхатшылар, шенеуніктер, ру, тайпалар, көші-қон, қазақ ғалымдары, әлеуметтік институттар, рубасылар, батырлар, билер, сұлтандар, хан, отаршылдық саясат.

ИНСТИТУТ ТАРХАНОВ В КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР (XVIII В. - 1917 Г.)

Исенов Өтеген Ихсанұлы¹, Наурызбаева Эльмира Кенжеғалиқызы²

¹кандидат исторических наук, доцент

²кандидат исторических наук Костанайский государственный педагогический институт

Аннотация. В 40 годы XVIII века со стороны правительства царской России были проведены попытки вновь возобновить традиции казахского общества.

В хронологическом порядке можно выделить три этапа исследования историографии. Первый, царский период (XVIII - 1917 г.), второй, период советской власти (1917-1991 гг.), третий этап - период независимости Республики Казахстан (1991-до настоящего времени). Первый период, посвящен всестороннему исследованию национальной истории, общественной жизни и традиционного хозяйства казахского народа. Потому что одной из стратегических направлений Российской царской администрации было всестороннее исследование колонизирующих стран. И

первыми исследователями в истории казахского народа, структуры традиционного общества, состояния традиционного хозяйства, этнографии были российские военные и государственные чиновники.

Авторами статьи произведен обзор исторических сочинений и литературы периода института тарханов казахского общества XVIII-XIX вв., во времена Российской империи (XVIII в. 1917), Царского правительства и военных чиновников, а также западно-европейских путешественников.

Ключевые слова: традиционная форма правление казахского общества, тархан, историография, хронология, период, институт тарханства, архивные источники, чиновники, путешественники, род, племя, родоначальники, батыры, бии, султаны, хан, колониальная политика.

INSTITUTE OF TARKHANS IN KAZAKH SOCIETY: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW (XVIII CENTURY - 1917)

Isenov U.I.¹, Nauryzbayeva E.K.²

¹candidate of historical sciences, associate professor

²candidate of historical sciences Kostanay State Pedagogical Institute

Abstract. In the 40th years of the 18th century from the government of imperial Russia modernization of traditional Kazakh society has been carried out.

In a chronological order it is possible to allocate three investigation phases of a historiography. The first, imperial period (XVIII - 1917), the second, the period of the Soviet power (1917-1991), the third stage - the period of independence of the Republic of Kazakhstan (1991-so far). The first period, is devoted to comprehensive investigation of national history, public life and traditional economy of the Kazakh people. Because comprehensive investigation of the colonizing countries was one of the strategic directions of the Russian imperial administration. And the Russian military and government officials were the first researchers in the history of the Kazakh people, structure of traditional society, a condition of traditional economy, ethnography.

Authors of abstract have made the review of historical compositions and literature of the period of institute of tarkhan of the Kazakh society of the 18-19th centuries at the government of Russian imperia (18th century 1917), times of the Imperial government and military officials, and also the Western European travelers.

Keywords: tarhan, the institution, the traditional Kazakh society, historiography, decrees, regulations

Қазақ қоғамындағы тархандар институты тарихы оның дәстүрлі қазақ қоғамындағы әлеуметтік орны арнайы зерттеу нысаны ретінде зерттелгенімен [1], дәстүрлі қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік құрылымы жүйесіндегі әлеуметтік институттар даму тарихында жекелеген лауазымды тарихи тұлғалардың өмірі мен қызметін саралауға арналған кешенді зерттеулер соңғы жылдары көптеп жазылуда.

Тақырыптың зерттелу тарихнамасын хронологиялық түрде үш кезеңге бөліп қарастыруға болады: бірінші, патша өкіметі кезеңі (XVIII ғ. - 1917 ж.), екінші, кеңес өкіметі тұсы (1917-1991 жж), үшінші кезең Қазақстан Республикасының тәуелсіздік кезеңі (1991 ж. - қазіргі уақытқа дейін).

Бірінші кезең патша өкіметінің тапсырысы бойынша қазақ халқының ұлттық тарихы мен қоғамдық тұрмыс тіршілігі, дәстүрлі шаруашылығын жан-жақты зерттеуге патша үкіметінің әскери қызметкерлерімен шенеуніктерінің тартылуы. Әрине, бұған патша үкіметінің саяси ықпалы болғаны жасырын емес. Өйткені отарланатын елді жан-жақты

зерттеу арқылы білу, Ресей патша әкімшілігінің басты стратегиялық бағыттарының бірі болды. Сондықтан да қазақ халқының тарихын, дәстүрлі қоғамдық құрылым жүйесін, дәстүрлі шаруашылық жағдайын, этнографиясын, алғашқы болып зерттегендер қатары ресми мәртебесі бар әскери және азаматтық әкімшілік шенеуніктер болды.

Патша өкіметі кезеңі (XVIII ғ. - 1917 ж.). Бұл кезеңге патша үкіметінің шенеуніктері мен әскерилерінің және батыс еуропа саяхатшыларының тарихи еңбектерімен жолжазбаларының жазылуын атауға болады. Ондай еңбектердің қатарына: Л. Мейер [2], И.И. Крафт [3], В.Н.Витевский [4], А.И. Добросмыслов т.б. зерттеулерін қосуға болады [5].

Орынбор әкімшілігі қызметі туралы маңызды мәліметтер Л.П. Мейердің «Киргизская степь Оренбургского ведомства» атты Бас штабтың тапсырмасы бойынша жазылған еңбегінде де кездеседі. Автор бұл еңбекте Орынбор Шекара комиссиясының құжаттарын (әсіресе, жылдық есептер), Генерал-губернатор кеңсесіндегі, Жеке Орынборлық корпус және Орынбор Кеден округінің, сондай-ақ, далалық өлкеде қызмет бабымен болған уақытында жинаған материалдарын қолданған. Сонымен қатар, қазақ халқының өмірі мен тұрмысына қатысты материалдар жинақтаған. Автор қазақ даласындағы туудан бастап жерлеуге дейінгі салттарды мейлінше жеткілікті етіп жазуға тырысқан. Еңбекте мал шаруашылығына, аңшылыққа, егіншілікке қатысты мәліметтер мен қазақтардың діни, саналық тәрбие беру ерекшеліктері жөнінде жазылған мәліметтер бар.[2].

Қазақ даласын ғылыми түрде сипаттауға бірінші болып әрекет жасағандардың бірі капитан П.И. Рычков болды [6]. Ол «История Оренбургская» еңбегінде Кіші жүз қазақтарының Ресейдің қол астына өту мәселесі қарастырылса, «Топография Оренбургской губернии» деген [6] еңбегінің бірінші бөлімінде Орынбор губерниясына жалпы шолу жасалған, ал екінші бөлімінде қазақтардың саны, рулық құрамы, жайылымдық жерлер, шарушылығы, мәдениеті және тұрмысы жайында деректер бар.

XVIII ғасырдың II жартысында жарық көрген П.И.Рычковтың «Орынбор губерниясының топографиясы», «Орынбор тарихы» атты еңбектерінде қазақ батырлары Арғын Жәнібек пен Тама Есет, олардың қазақ-орыс қатынастарындағы мәмлегерлік қызметтері жайлы баяндалады [7]. 1771 жылы Жоңғарияға қарай қашқан Еділ қалмақтарын қуған арнайы жасақталған әскери қосынының офицері П.И.Рычковтың күнделігінде алғашқы қазақ тархандары Арғын Жәнібек пен Тама Есет туралы, олардың қазақ-орыс қатынастарындағы елшілік қызметтері туралы мәліметтер келтіріледі [8, с.39;73;88], ал оған дейін XVIII ғасырдың 20-жылдары кезінде қазақ жоңғардан жеңіліп, «Ақтабан шұбырындыға» ұрынғаны мәлім. Әрі жөңкіп, бері жөңкіп, ақырында Орта жүз бен Кіші жүз Сарыарқаның – Алғидың құба жонына қарай ағылып, Сарыарқаның беліне қарай ысырылады. «Алғидың құба жоны» деп Сарыарқа белінің Атбасар, Торғай, Қостанай уездеріндегі созылған жонын айтады. «Алғидың құба жонында» деп қазақтың ескі жырларында келеді. П.И.Рычков өзінің «Топографиясында» [7] сол жотаны Алғидың жоны деп жазады. Сол дөңшемен қосып жүргізген Алғи деген бір батыр бар екен дейді [7]. Жем, Ор, Ырғыз, Торғай, Тобыл, Есіл, Нұра, Сарысу басы, Керей, Қыпшақ, Қоскөл, Құланөтпес, Терісаққан алаптарына келіп құлады. Жем бойында қалмақты, Тобыл бойында башқұртты (қазақ кейде естек деп те айтады) қонысынан аударып қуған. (Сарыарқа – Талдың жері.)

Орыстың көрнекті тарихшы-шығыстанушысы, лингвист, нумизматы В.В. Вельяминов-Зерновтың басты еңбектері Ресейдің құрамына кірген Шығыс халықтарының тарихына арналған. 1851 жылы Орынбор өлкесінде ерекше тапсырмалар шенеунігі қызметін атқарған ол Шекара комиссиясы мұрағатымен жақсы таныс болды. В.В. Вельяминов-Зерновтың зерттеулері шежірелік-хронологиялық және фактілік жазба ескерткіштеріне негізделген. Мәселен, ол өз еңбегінде Қарақалпақтарға аз қолымен тұтқынға түскен Ералы сұлтанды тұтқыннан босату үшін, 1750 жылы ақпан айында Кіші жүзден сұлтан Айшуақ, Өтетілеу тархан және Орта жүзден

Жәнібек тархан бастаған үш мың қол қазақ сарбаздары қарақалпақтар мен аралдықтарды шауып, Ералы сұлтанды босатып алғандығы айтса [9, с. 119], Есет тарханның ғұмырнамасына қатысты: «Красноярск дистанциясының командирі секунд майорының – 1754 жылдың жазынан күзіне дейінгі аралықта Озерной бекінісіне жақын жердегі тоғайда старшын Есет тарханмен бірге жүз үй жайлады», деген мәліметі біз үшін құнды дерек қалдырған [10, с. 158]. Қазақ тарихын зерттеген орыс зерттеушілерінің арасында В.В. Вельяминов-Зернов тархандық институт мәселелерін арнайы зерттеуімен ерекшеленеді. Ол XVIII ғасырдағы башқұрт қоғамындағы тархандық институт тарихына қатысты зерттеу жүргізді [11]. Ал. И.И. «Крафтін из киргизской старины» еңбегінде [12, с. 70-80] XVIII-XIX ғғ. Орынбор губерниясындағы жер шаруашылығы, қазақ қоғамының сұлтан, тархан, және би әлеуметтік институттары және Қазақстан саяси тарихы туралы құнды мәліметтер бар [12 с. 80-83]. И. Крафтың қазақ халқының шығу тегімен қазақ хандығының құрылуы, әдебиеттер, мұрағаттық және фольклорлық деректер негізінде құралған, Кіші жүз, Орта жүз, Ұлы жүздің Ресейге қосылуының жағдайы туралы маңызды құжаттардың мәтіні келтірілген деректері бар. Тарихи очеркі, автордың «Сборник узаконений о киргизских степных областях» еңбегіне енген [12].

Дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымының жүйесін зерттеушілердің бірі аудармашы – Л.И. Д’Андре. Ол қазақтың әдет-ғұрып құқығы бойынша материалдар жинауға ерекше көңіл бөлген. Д’Андре 1846 жылдың шілде айында қазақ даласына «Дала заңдарын» жинап келу үшін Орынбор Шекара комиссиясының жолдамасымен екі жарым ай бойы Орта жүзде және Кіші жүздің батыс бөлігінде болып, Шекара комиссиясына өзі жасаған сапардың негізінде жазылған «Описание киргизских обычаев» атты тарихи құқықтық жинағын жазады [13]. Оның еңбегінде төлеңгіттердің әлеуметтік топ ретіндегі пайда болуымен құқықтық жағдайы туралы және «би» терминінің шығу тәркіні жайына қатысты біршама мәліметтер жарияланды. Сонымен қатар, ол үкімет тапсырмасы бойынша мұрағат құжаттары негізінде арнайы қазақ қоғамындағы тархандар институты тарихына қатысты деректер жинап қазақ тархандарының ұзын санын анықтауға талпыныс жасайды [13].

Гвардиялық бас штабтың капитаны, барон Е.К.Мейендорф 1820 жылғы Бұхараға сапары нәтижесінде жазған «Орынбордан Бұхараға саяхат» атты еңбегінде: «Қырғыздар (қазақтар. – Ө.И.) рубасылары ақсақалдар, билер, батырлар, сұлтандар арқылы басқарылады. Батырлар деп батыл, әділ, алғыр адамдарды айтады, жорықтар кезінде олар керемет шабандоздар», – деген сипаттама береді [14]. Бас штаб полковнигі шеніндегі И.Ф.Бларамберг Кіші жүздің ру-тайпалық құрамын толық жазды. Ол барлық ірі ру, тайпаларының негізгі көші-қон жерлерін көрсетті [15]. И.Завалишин жазбаларында Шекара Коммисиясының мұрағат істерінен алынған Әбілқайыр ханнан тараған ұрпақтарының шежіресі және бұрынғы Омск Облыстық Басқармасының мұрағат істерінен алынған Қайып ханның ұрпақтарының шежіресі берілген [16]. И.Казанцев жазбаларында Орынбор өлкесінің негізінің қалануының тарихын Әбілқайыр ханның қалуымен болған деген дерек бар. Автор жазбасында Әбілқайыр ханның Ор бойына өзіне қала тұрғызуын сұраған өтініші туралы: «...Абулхайыр хан 1733 г. отправил своих брата и сына Нияза и Ералы просить Императрицу о покровительстве его с народом. Они 10 февраля удостоились Императрской ауэдиненции, на которой от имени Хана просили о построении россиского города при устье реки Ори» [17, с. 52], – делінген. Одан әрі жазба авторы патшайымның Әбілқайыр ханның қала салып беру туралы өтінішін құрметпен қабылдап, 1734 жылы стат кеңесшісі Кириловқа Орынбор атауымен қала салып беру туралы бұйрық берілгені айтылады [17, с.52]. Зерттеуші Н.Н.Балкашин жазбаларында Ресей патша үкіметіне қараған татар, башқұрт, кавказ, қазақ мұсылман халықтарының мекендері мен олардың жалпы саны туралы деректермен қатар әрбір мұсылман халқының саяси және діни тарихы туралы баяндайды [18].

Коллеждік ассессор шеніндегі зерттеуші А. И. Левшин Орта және Кіші жүздің ру-тайпалық құрамын салыстырмалы түрде жазып, Ұлы жүздің құрылымын толық жазды А.И. Левшин ірі ру, тайпалардың негізгі көші-қон жерлерін көрсетті, онда көшпелі халықтар өздері мекендеген жерлерді, егер бұл әдетті өзгертуге мәжбүр етпесе, тұрақты ұстайтындықтарын айтады. Аталған фактілік мәліметтерге қосымша ретінде, А.И.Левшин тарихи әдебиетте бірінші рет рудың шығу тегі мен әр түрлі әлеуметтік топтар туралы мәлімет беретін қазақ таңбаларының кескінін көрсетті [19]. Сонымен қатар А.И.Левшиннің жазбасында XVIII ғ. патша үкіметі тарапынан қазақ қоғамында бірінші болып тархан грамотасын алған қарадан шыққан Арғын Жәнібек батыр Қошқарұлын Орынбор губернаторының ақсүйек өкілі сұлтандарға ғана көрсететін сый құрмет дәрежесінде қабылдағанын атап көрсетеді [19, с. 199]. Сонымен бірге, автор Орынбор бекінісіне 1742 жылы Әбілқайыр ханның Жәнібек тархан мен бірнеше сұлтандар бастаған нөкерлерімен Ресей патшайымна адалдығына ант беруіне барғандағы сапарында ант бергеннен кейінгі салтанатты жиын мен қонақтардың құрметіне тартылған дастарханнан кейін, «При всем случае, после угашения учились перед азиатцами с пальбою одна гренадерская рота. Зюнгарские посланцы тогда еще не отправились обратно, и Абульхайыр заметя их удивление, не упустил сказать им, что под защиту императрицы русской, которая имеет такой войска, можно быть безопасным» [19, с. 199] деген деректері Әбілқайыр ханмен оның серігі болған батыр тархандардың хан саясатын қолдауының сырын саралауға маңызы бар дерек болып табылады. Атап айтқанда, Қазақстанның «Ресейге қосылуы» туралы мәселеге қатысты А.Левшин жазбасында ант бергендердің қатарын 27 старшын деп көрсетіп, Әбілқайыр ханмен Бөкенбай, Есет, Құдайназар батырлардың есімдерін көрсетеді [20, с. 493].

А.И.Добросмыслов еңбегінде 117 құжат бар [26, с. 493]. Онда Қазақстанның Ресейге қосылуының алғашқы кезеңіндегі қалыптасқан саяси жағдаймен ресейге қосылуының себептері, қазақтардың жоңғарлармен, башқұрттармен, жайық казактарымен, еділ қалмақтарымен қатынасы сондай-ақ қазақ жүздері олардың халық санымен көш қоныстары, хан билігі, сұлтандармен батыр билер арасындағы Ресейге қосылу мәселесіне қатысты өзара тартыс туралы мәліметтер, патша үкіметінің Қазақстанды отарлауының мақсаттарымен отаршылдық әдіс-тәсілдерін сипаттайтын деректік тарихи құжаттар берілген.

А.И. Добросмыслов еңбегінде: «1749 жылдың 20 қаңтарында Орынбор губернаторы И.Неплюев Есет тарханға және оның қарауындағы қазақ руларына Жайықтың ішкі бетіне көшуге тыйым салған. Патша үкіметінің жарлығына қарамай, Есет тархан ұлысымен Жайықтың ішкі бетіне өтіп алады» [20, с. 89]. – деп, Жайықтың оң жағына өтпеу жөніндегі бұйрыққа бағынбағандығын жеткізеді.

Автордың көрсетуінше: «Патша үкіметі қазақтардың Жайықтың оң бетіне шығуын қаламаған. Себебі, қазақтар Жайықтың оң жағына түпкілікті өтіп алып, Еділ өзеніне дейінгі жерге ие болып қалады деп қорыққан» [20, с. 32], — деп жазады. Добросмыслов А. И. Қазақ-башқұрт қарым қатынастары шиеленістіру мақсатында екі халықты бір-біріне қарсы айдап салу туралы патша әкімшілігінің әрекеттерімен қазақтардың патша үкіметіне қарсы бас көтерулерін болдырмау туралы отаршылдық басып жаныштау саясаттары сөз болады [20, с.1-104]. Шекара комиссиясы төрағасы қызметін атқарған В.В.Григорьев: «Қырғыздарды (қазақтар. – Ө.И.) басқаруға қатысты біздің әдістеріміз шын мәнінде күлкілі, үйлеспейтін мақсаттар, менің ол үшін қолданылған тәжірибесіз шаралардың нәтижесі, әсіресе тілге, дінге, түсініктер мен әдет - ғұрыпқа байланысты жасалған әрбір қадамым қателік болды» [21, с. 5], – деп мойындайды. Ал бұл қателіктердің неден туындағанын ол былай түсіндіреді: «Біз қырғыздарды өзіміздің поволжелік татарлармен этнографиялық жағынан ұқсас деп ойладық, сондықтан жүз жиырма жыл бойы барлық санақ жұмыстарын татар тілінде толық сеніммен жүргіздік. Мұнымыз испандықтарға итальян тілінде немесе итальяндықтарға испан тілінде, сербтерге поляк тілінде, ал поляктарға серб тілінде жазған сияқты болып отыр. Тағы да бір біздің қателігіміз – қырғыздарды магомандықтар дедік, ал өткен жүз жылдықтарда олар шамандықта болған...» [21, с. 5]. Автордың еңбектеріндегі деректер халықтың әлеуметтік және дәстүрлі құқықтың негізін ашуға мүмкіндік береді.

Патша әкімшілігінің қазақ халқына қатысты жүргізген саясатының шындығын ашады. Біріншіден, сұлтандар мен билерге жеке меншік құқығымен қыс қыстауларды және жаз жайлауды өздерінің жеке меншігі ретінде иеленуге рұқсат етілді. Екіншіден, сұлтандар мен билер аға сұлтан, болыс, билеушісі т.б. ретінде әкімшілік қызметке тағайындалды. Үшіншіден, сұлтандар мен билер салықтардан және басқа да міндеттерден босатылды. В.В. Григорьев өз хаттарында: «Қазақтармен Орынбор басшылығы сыйлық тарату, асқа шақыру, үнемі кешірім жасау арқылы ғана жұмыс жасай алады», – деп Орынбор әкімшілігі қызметіне өкпесін білдіреді [22, с. 90].

Расында да, Орынбор әкімшілігі ресми қызметтер ұсынып, ақы төлеп және әр түрлі наградалар тапсырып, сыйлықтар тарту етіп елдегі ықпалды тап өкілдерін өздеріне қаратуға тырысқан (медальдар, кафтан, қымбат металдан жасалған бұйымдар және т.б.).

Н.Модестов өзінің жазбасында [29] Орынбор қаласы және оның қалаға айналу тарихымен 1734 ж. Орынбор экспедициясының алғашқы қадамдары жайындағы деректік материалдар береді [23. с. 57-74.].

Қазақстанды зерттеудегі Орыс географиялық қоғамының Орынбор бөлімінің есебінде кітапхана қорына тапсырылған «Татищевтен Неплюевке дейінгі Орынбор өлкесінің отарлануы» атты белгісіз автордың қолжазбасында қазақ даласын отарлаудағы патша әкімшілігінің нұсқауларын жүзеге асырудағы Орынбор өлкесінің басты бастықтарының қызметтері туралы айтылады [24, с. 95-99]. Ф. Лобысевич Орынбор өлкесінің басты бастықтары: И. К. Кириллов, В. Н. Татищев, В. А. Урусов, И. И. Неплюев, А. Р. Давыдов, Д. В. Волков, А. А. Путятин, И. А. Рейнсдорф, С. К. Вязьмитинове, О. А. Игельстром, Н. Н. Бахметов, Г. С. Волконск, П. К. Эссен, П. П. Сухтелен, В. А. Перовск, В. А. Обручев, А. А. Катенин, А. П. Безак, Н. А. Крыжанов туралы биографиялық мәліметтер берсе [25, с. 41- 68.], И.В. Чернов жазбаларында [26]. Орынбор генерал губернаторлары: 1743-1781 жж. И.И. Неплюев (1742-1757), О. А. Игельстром (1784-1792, 1796-1798), Н. Н. Бахметов (1798-1803), Г. К. Волконский (1803-1817), П. К. Эссен (1817-1830), П. П. Сухтелен (1830-1833), В. А. Перовский (1833-1842, 1851-1857). В. А. Обручев (1842-1851), А. А. Катенин (1858-1860), А. П. Безак (1860-1864), Н. А. Крыжановский (1864-1881) әкімшілік қызметтері туралы деректер келтірген [26, с. 209-255]. Бұл деректер патша үкіметінің Орынбор бекінісінде қызмет еткен генерал губернаторларының әкімшілік қызметтерінің тарихы патша үкіметінің қазақ даласын отарлаудағы отаршылдық саясаттарының мәнін ашуға мүмкіндік береді.

Орынбор ғылыми мұрағаттары комиссиясының еңбектерінде [27] Кіші жүз қазақтарын әкімшілік басқарудың әдістері туралы, қазақтардың шекарадан өтуіне тыйым салу және жер кәсіпшілігіне үйрету жөніндегі патша үкіметінің жарлықтары туралы мәліметтер бар [27].

Л.Костенконың тарихи очерк зерттеулерінде [28] Қазақстанның және Орта Азияның Ресейге қосылуының саяси, экономикалық және мәдени нәтижелерінің мәселелері қаралады. XVII ғ. бастап Ресейдің Қазақстанмен және Орта Азиялық хандықтармен саяси байланыстарына шолу беріледі. Сонымен қатар, патша өкіметінің Қазақстандағы билігін нығайтудың негізгі саяси актілері, әскери экспедиция және царизм армиясының негізгі әскери операциялары баяндалады [28]. Патша үкіметінің шенеунігі А.Гейнстің мақаласында [29], Қазақ даласында болған іс сапары кезінде жазған жолжазбалары, онда жүріп өткен жолдарындағы Усть-Каменогорск, Семипалатинск, Петропавловск, Көкпекті бекіністері, Аягөз, Лепсинск, Қапал және т.б. бекеттермен елді мекендер туралы жазған. Автор Орынбор, Есіл, Ертіс, Бұқтырма шебінің бекіністерінің құрылыстарымен XVIII ғ. бірінші ширегіндегі Ресейдің қазақтармен қарым-қатынастары туралы, сібір казактары олардың құрамы жөнінде т.б. мәліметтер қалдырды [29 с. 145-178; 305-342.].

А. И. Макшеев Арал экспедициясы жұмысының XVIII ғ. бірінші жартысымен XIX ғ. Арал теңізі туралы мәліметтер сақталған [30, с. 30-61].

Қазақстанның Ресейге қосылуының аяқталуындағы экономикалық мәселелер тарихына қатысты М.Н. Галкин еңбегінде [31] Орынбор өлкесі қазақтарының тұрақты қоныстары туралы

мәліметтер арнайы мәліметтер бойынша Кіші жүз қазақтарының жазғы жайлаулары мен қысқы қыстауларының көші-қон бағыттары жазбаға түсірілген [31, с. 240-250].

Небольсин П. И. Орынборға барған сапарының жазбаларында [32] қазақ және башқұрт әйелдерінің тұрмыс тіршіліктерімен әлеуметтік жағдайларына қатысты салыстырмалы талдау жасайды. Төленгіттер институтының әлеуметтік жағдайына сипаттама береді. Қазақ даласындағы Орынбор айырбас сауда орталығындағы Ресейдің Орта Азиямен саудасының маңызына тоқталады. Жайық өзені мен Каспий теңізіндегі балық шаруашылығының жағдайының маңызы туралы пікірлерін білдіреді. Патша үкіметінің Орынбордан қазақ балаларына арналған мектеп ашу жайы туралы жоспарлары жөнінде деректер береді [32, с. 83-113].

Батыстық авторлардың еңбектерінде XVIII-XIX ғасырлардағы Батыс Еуропалық және ресейлік зерттеушілердің қазақ даласына қатысты еңбектерінде қазақ батырлары, соның ішінде тама Есет батыр Көкілұлы оның қайын ағасы табын Бөкенбай батыр Қарабатырұлы және оның ұрпақтары Тіленші, Жоламан тархандар туралы нақты мәліметтер кездеседі. XVIII ғасырдың 30-шы жылдарында Кіші жүз ханы Әбілқайыр ханның ордасында болып қайтқан ағылшын саяхатшысы суретшілік өнері бар Джон Кэстльдің Әбілқайыр ханға қатысты жазбаларында [33] Тама Есет батырдың замандастары – Жәнібек батыр, Бөкенбай батыр, Баймұрат батыр, Бүберек батыр, Асан батыр, Ақмолай батырлар есімдері аталады. Дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік ерекшеліктеріне назар аударған жазба авторы ханнан басқа старшындар, мырзалар, билер, батырлардың да жарлық беруге құқылы болғанын жазған [33, с.110]. Мәселен, түркі халықтарындағы «батыр» атауын славяндардан естіп, оның ержүрек адам ретіндегі сипаттамасын алғаш жазған XVI ғасырда Московия жеріне елшілікке келген австриялық дипломат барон Сигизмунд (Зигмунд) фон Герберштейн болатын [34].

Патша үкіметі тұсында қазақ тарихына қалам тартқан қазақ ғалымдарынан XVIII-XIX ғасырдағы дәстүрлі институттар тарихын тануда Ш.Ш.Уәлиханов [35], Бабажанов С. [36], Ы.Алтынсарин [37], А.Құнанбаев [38] еңбектерінің орны ерекше.

XVIII ғ. қазақ батырларының тархандық атақты Жоңғар хандығы тарапынан алғандығы хақындағы деректі Ш.Уәлихановтан кездестіреміз [35], Автор Арғын Малайсары Бәсентіұлының XVIII ғасырда Жоңғар билеушілерінің тарапынан тархандық грамота алғандығын және оның берілуінің себебін тұтқындағы Абылай сұлтанды босату мақсатындағы елшілік келіс сөздердің нәтижесімен байланыстырады [35].

Осы кезеңде қазақ қоғамындағы әлеуметтік институттар тарихындағы батырлар және тархандар кезеңін зерттеген Шоқан Уәлиханов та қалам тартты. Ш.Уәлихановтың: «Абылай» [35], «Қазақтардың ежелгі қару жарақтары және әскери жетістіктері», «Жоңғар очеркі», «Сібір қырғыздары ведомствасының сот реформалары туралы жазбалары», «Едіге», «Тәңірі» (Құдай), «Қалдан Сереннің тархандық грамотасы», Шоқан жазбаларының нұсқасынан алынған» «Шона батыр» және де басқа жырлар, «Қазақ көші туралы» аңыздар мен тарихи шежірелер автордың шығармаларының жинағына енген [35]. Уәлиханов өзі өмір сүрген кезеңдегі қазақ қоғамы мен оның билеушілері жайында жазған еңбектерінде «батырлық» терминіне тоқталып: «Батыр – ең маңызды және беделді тұлға, ол соғыста жолбарыстай айбарлы, арыстандай қайратты болуы тиіс. Ол – айтқан сөзі халыққа өтетін, елге ең сыйлы адам», – деп анықтады. «Абылай» атты мақаласында қазақ халқының Ресей мен Қытай секілді екі алып империяның арасындағы тәуелсіздікті сақтап қалу жолындағы қызметі мен ханның өмір сүрген уақытын «Абылай ғасыры қырғыздардың (қазақтардың) жауынгерлік (серілік) заманы болды» деген бағасын берді [35, с. 218]. Сонымен қатар, ол XVIII ғасырдағы батырлар жайындағы ел арасында сақталған әңгімелерді де жинап, өз еңбектерінде қазақ халқының жоңғарларға қарсы күресінде ерліктерімен танымал болған көптеген батырлардың есімдерін атайды.

Қорыта келгенде, аталған тарихнамалық еңбектердің барлығы XVIII ғ. қазақ қоғамындағы алғашқы қазақ тархандарының қоғамдық-саяси қызметтерімен қазақ қоғамындағы тархандар институтының тарихын ғылыми тұрғыдан зерттеуде жаңаша саралауға, ой-елегінен өткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылган әдебиеттер

1. Исенов Ө. Қазақ қоғамындағы тархандар институты тарихы (XVIII-XIX ғғ.): 07.00.02. – Тарих ғылымдарының кандидаты ... диссертациясы. – Қостанай, 2009. – 161 б.
2. Мейер Л. Киргизская степь Оренбургского ведомства. – СПб., 1865. – 288 с.
3. Крафт И.И. Сборник узаконений о киргизах степных областей. – Оренбург, 1898; Соныкі, Из киргизской старины. – Оренбург. Тип. Ф. Б. Сачкова, 1900, – 157 с.
4. Витевский В.Н. И.И. Неплюев и Оренбургский край в прежнем его составе до 1758 г. – Казань. 1897. Т.1. – 292 с.; Т.2. – 293-616 с.; Т. 3. – 201 с.
5. Добросмыслов А.И. Тургайская область. Исторический очерк. – Оренбург, 1900. – 524 с.
6. Рычков П.И. История Оренбургская. 1730-1750 гг. / под редакцией Н.М.Гутьяра. – Оренбург: Тип.-Лит И.И. Евфимовского – Мировицкого, 1895. – 365 с.
7. Рычков П.И. Топография Оренбургской губернии. – Оренбург: Тип. Бреслина, 1887. – 170 с.
8. Рычков П.И., Рычков Н.П. Капитан жазбалары. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 104 б.
9. Вельяминов-Зернов В.В. Исторические известия о киргиз-кайсацких народах и сношениях России с Средней Азией со времени кончины Абулхайр хана (1748-1765). // Оренбургские губернские ведомости 1853 – № 27. – (С. 119-158). // Оренбургские губернские ведомости. 1853. №4- 48.
10. Букеевской Орде 200 лет. Исторические известия О Киргиз-Кайсаках и сношениях России со Средней Азией со времени кончины Абул-Хайыр хана (1748-1765 г.г.) Описание Киргиз-Кайсак. 1 Книга. Букеевской Орде 200 лет. Издание из 6 книг. Книга 1. – Алматы: изд-во «Өлке». – 2012. – 216 с.
11. Вельяминов-Зернов В.В. Источники для изучения тарханства, жалованного башкирам русскими государями. – СПб., 1865. – 48 с.
12. Крафт И. И.Из киргизской старины. Оренбург. Тип. Ф. Б. Сачкова, 1900.– 157с.; Крафт И.И. Сборник узаконений о киргизах степных областей. – Оренбург, 1898.; Крафт И.Принятие киргизами русского подданства. Оренбург, 1897. (Известия Оренб. отдела Рус. геогр. о-ва, вып. № 12).
13. Материалы по казахскому обычному праву, собранные чиновником особых поручений Д' Андре в 1846 году. // Материалы по казахскому обычному праву: сб. Научно-популярное издание / сост. Т.М. Култелеев, М.Г. Масевич, Г.Б. Шакаев. – Алматы: Жалын, 1998. – с. 343.
14. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. (Перевод с французского) Предисловие Н.А.Халфина. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1975. – 180 с.
15. Бларамберг И.Ф. Военно-статическое обозрение земли киргиз-кайсаков Внутренней (Букеевский) и Зауральской (Малой) Орды Оренбургского ведомства. // Военно-статическое обозрение Российской империи. Т. 16. Ч. 1, – СПб., 1848. – 322 с.
16. Описание Западной сибирей. Т.3. Сибирско-киргизская степь. Соч. Ипполита Завалишина. – Москва, Университетский типографий, (Катков и К°)1867. – 145 с.
17. Описание киргиз-кайсак. Составитель И.Казанцев. – Санктпетербургъ. Типография Товарищества «Общественная Польза». 1867. – 231 с.
18. Балкашин Н.Н. О киргизах и вообще о подвластных росии мусулманах. – С-Петербургъ. Типография Министерства внутренних дел. – 1887. – 56 с.
19. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких Орд и степей. – Алматы: Санат, 1996. – 656 с.

20. Добросмыслов А. И. Материалы по истории России. - Сборник указов и других документов, касающихся управления и устройства Оренбургского края. 1734 год. Т. 1. – Оренбург, 1900. – 303 с.; Известия о-ва археол., ист. и этногр. при Казанском ун-те, Т. 16, вып. 2, 1900 – 252 с.
21. Григорьев В.В. Русская политика в отношении к Средней Азии. Исторический очерк. – СПб., 1874.
22. Веселовский Н.И. Василий Васильевич Григорьев по его письмам и трудам 1816-1881 гг. – СПб., 1887. – 288 с.
23. Модестов Н. Основание г. Оренбурга и первоначальное благоустройство его. (О первых шагах деятельности Оренбургской экспедиции 1734 г.). – Труды Оренб. уч. архивной комиссии, вып. 35, 1917. – 57-74 с.
24. Отчет о действиях Оренбургского отдела императорского Русского географического общества за 1874 год. – Известия Оренбургского отдела Русского географического общества, Т. 11, отд. 1, 1875. – 95-99 с.
25. Лобысевич Ф. Главные начальники Оренбургского края 1734-1870. – Военный сборник, 1872, № 5, – с. 41-68.
26. Чернов И.В. Записки Ивана Васильевича Чернова. – Труды Оренб. уч. архивной комиссии, вып. 18, 1907, с. 14-224, 22 табл. илл. в тексте.
27. Архив бывшего Оренбургского генерал-губернаторского Управления. Вып. 1. Указы Оренбургским военным губернаторам императрицы Екатерины II (1764) и императора Павла I (1797-1800). – Оренбург, 1889, 69, 29. 6 с. – (Труды Оренбургской Ученой архивной комиссии, выпуск 1).
28. Костенко Л. Исторический очерк распространения русского владычества в Средней Азии. – Военный сборник, 1887, № 8, с. 145-178; № 9, с. 5-37; № 10, с. 139-160; № 11, с. 5-35. Библиогр. в подстроч. прим.
29. Гейнс А. К. Киргизские очерки. – Военный сборник, 1866, № 1, с. 145-178; № 6, с. 305-342; № 7.
30. Макшеев А. И. Описание Аральского моря. – Записки Рус. геогр. о-ва, кн. 5, 1851, – с. 30-61.
31. Галкин М.Н. Сведения о местах расположения киргизских родов Оренбургского края. Зимние и летние их кочевья. (Поофициальным данным). – Записки Рус. геогр. о-ва. По отд. этногр., Т. 1, 1867, с. 240-250.
32. Небольсин П. И. Отчет о путешествии в Оренбургский и Астраханский края. – Вестник Рус. геогр. о-ва, ч. 4, кн. 1, отд. 51852, с. 1-34; кн. 2, отд. 5, с. 83-113.
33. Кестль Джон. Дневник путешествия в 1736-м году из Оренбурга к Абулхаиру, хану Киргиз-Кайсацкой Орды. (Пер. с нем. В.Штаркенберга, В.Скорого (регистр)). – Алматы: Жибек жолы, 1998. – 152 с. 13 ил.
34. Герберштейн С. Записки о Московии. – М.: МГУ, 1988. – 430 с.
35. Уәлиханов Ш. Таңдамалы. 2 бас. – Алматы: Жазушы, 1985. – 258 б.; Валиханов Ч.Ч. Соб.соч. в пяти домах, Т.4. – Алматы, 1985. – 258 с.
36. Бабажанов С. Этнографиялық мақалалар. – Алматы: Қазақстан, 1993. – 80 б.
37. Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. – Алматы: Қазақстан, 1991. – 80 б.
38. Құнанбаев А. Шығармалар. Екі томдық. – Алматы: Жазушы, 1968. Т.1. – 320 б.; Т. 2. – 250 б.

МАЗМҰНЫ

Атығаев Н.Ә. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАРЖЫ ЖҮЙЕСІ ТУРАЛЫ КЕЙБІР МАТЕРИАЛДАР.....	8
Әбжанов Х. ҚАЗАҚ ӘЛЕМІ ҺӘМ ТҮРКІ ДҮНИЕСІ: ОРТАҚ ТАРИХЫ МЕН ЗЕРТТЕУ МЕТОДОЛОГИЯСЫ.....	19
Байғараев Ж.А. НИДЕРЛАНДЫ КОРОЛЬДІГІ ҮКІМЕТІНІҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ.....	44
Бақторазов С.У. 1920-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ТҮРКІСТАН АКСР-ІНДЕГІ БИЛІКТІ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН ҚАЙТА ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	51
Боранбаева Б.С. ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫСТЫ КОРЕЙ ЕЛІНДЕ АЯҚТАҒАН ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ.....	56
Галицкая М.Т. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗАМАНАУИ ЭСТРАДА ӨНЕРІНЕ МУЗЫКАЛЫЛЫҚ ФЕНОМЕНІНІҢ КОМПОНЕНТТЕРІНІҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ.....	65
Далаева Т.Т. БОЛЫСТЫҚ СҰЛТАННАН БОЛЫСТЫҚ БИЛЕУШІГЕ ДЕЙІН (1822-1868): МӘРТЕБЕ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРАМНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ.....	72
Егізбаева М.К. КИІЗ ҰЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	81
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ЖАҢА КОНЦЕПТУАЛДЫ ТҮРҒЫЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ.....	87
Жұмағұлов Қ.Т., Садықова Р.О. ӘЛЕМ ТАРИХЫНДАҒЫ АТТИЛА.....	96
Исенов Ө.И., Наурызбаева Ә.К. ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ТАРХАНДАР ИНСТИТУТЫ: ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ (XVIII ғ. - 1917 ж.).....	105
Калыш А.Б., Мейрманова Г.А. ҚАЗАҚТАР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНДЕГІ БАТАНЫҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ.....	114
Калыш А.Б., Рахимов Е.К. РЕСЕЙДЕГІ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫННЫҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ А.В. КОНОВАЛОВТЫҢ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....	121
Ксенжик Г.Н. ҚР ЖОҒАРҒЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІБІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР.....	131
Күзембайұлы А., Әбіл Е., Әлібек Т. ОРТА ҒАСЫРДАҒЫ КЕРЕЙ ХАНДЫҒЫ.....	137
Калыш А.Б., Мейрманова Г.А. ҚАЗАҚТЫҢ БАТА БЕРУ ДӘСТҮРІ – ІЗГІ ТІЛЕК ТІЛЕУДІҢ ӘДЕБИ РЕТІНДЕ.....	144
Қозғамбаева Г.Б. АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ МЕН ОНЫҢ ТАРИХИ МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРІ.....	152
Құнапина Қ., Көлбаев Н. ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕ АРНАУЛЫ КҮНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ТӘРБИЕСІ МЕН МӘНІ.....	167
Мәлік Ү.Б. ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ТҮРКІ-СОҒДЫ МӘСЕЛЕСІ: ҚАЗІРГІ КӨЗҚАРАС.....	172

Мейрманова Г.А.	
ҚАЗАҚ ӘДЕБІНІҢ ӨЗГЕРІСКЕ ҰШЫРАҒАН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	178
Мухамедова М.С.	
АМУДАРИЯНЫҢ ТӨМЕНГІ АҒЫСЫ АЙМАҒЫНДАҒЫ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА НЫСАНДАРЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ НАСИХАТТАУ ҚАҒИДАТТАРЫ.....	183
Нұрбаев Ж.Е.	
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДА ИСЛАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ БАСТАМАСЫ (АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ПЕТРОПАВЛ УЕЗІНІҢ МАТЕРИАЛДАР НЕГІЗІНДЕ.....)	189
Нұрбаев Ж.Е.	
XIX Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ - XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДА МҰСЫЛМАНДЫҚ БІЛІМ БІРУ ТАРИХЫНАН.....	195
Оразбаева А.И.	
"МЕМЛЕКЕТТІЛІК" КАТЕГОРИЯСЫ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ ПРОБЛЕМА РЕТІНДЕ.....	201
Ошанов О.Ж.	
САРЫАРҚАНЫҢ КӨНЕ КЕРУЕН ЖОЛДАРЫ – ТАРИХТЫҢ ҮНСІЗ КУӘГЕРЛЕРІ.....	209
Талдыбаев Ж.	
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ: КӨШІ-ҚОН ТАРИХЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯСЫ (1926-1959 Ж.Ж.).....	217
Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С.	
ШОНА СМАХАНҰЛЫНЫҢ – ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....	229
Түрсүн Х.М., Исаев М.С.	
СҰЛТАНБЕК ҚОЖАНОВ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТӘУЕЛІЗДІК ИДЕЯСЫ.....	234
Сатбай Д.	
1916 Ж. ТҮРКІСТАН: ПАТШАЛЫҚ ОТАРШЫЛДЫҚ ЖҮЙЕ ДАҒДАРЫСЫ.....	243
Сатов Е.Ж., Жасар Р.	
А. ЯСАУИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ТАРИХЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ МЕН РӨЛІ.....	255
Шайхығалиев Е.А., Изтелеуова Л.И., Бекишев К.О.	
ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	264

СОДЕРЖАНИЕ

Атыгаев Н.А. НЕКОТОРЫЕ МАТЕРИАЛЫ ПО ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	8
Абжанов Х. МИР КАЗАХОВ И ТЮРКСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ: ИСТОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ.....	19
Байгараев Ж.А. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КОРОЛЕВСТВА НИДЕРЛАНДОВ.....	44
Бахторазов С.У. РЕОРГАНИЗАЦИЯ ОРГАНОВ ЗАЩИТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНСКОЙ АССР В 1920 – Е ГОДЫ.....	51
Боранбаева Б.С. КАЗАХСКИЕ ДЕВУШКИ, ЗАВЕРШИВШИЕ ВТОРУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ В СЕВЕРНОЙ КОРЕЕ.....	56
Галицкая М.Т. ВЛИЯНИЕ КОМПОНЕНТОВ ФЕНОМЕНА МУЗЫКАЛЬНОСТИ НА СОВРЕМЕННОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ЭСТРАДЫ КАЗАХСТАНА.....	65
Далаева Т.Т. ОТ ВОЛОСТНОГО СУЛТАНА К ВОЛОСТНОМУ УПРАВИТЕЛЮ (1822 – 1868 гг.): ЭВОЛЮЦИЯ СТАТУСА И СОЦИАЛЬНОГО СОСТАВА.....	72
Егизбаева М.К. ЮРТА И ОСОБЕННОСТИ МИРОВОСПРИЯТИЯ КАЗАХОВ.....	81
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А. СТАНОВЛЕНИЕ НОВЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ В ИСТОРИОГРАФИИ РК.....	87
Жумагулов К.Т., Садыкова Р.О. АТТИЛА В МИРОВОЙ ИСТОРИИ.....	96
Исенов Ө.И., Наурызбаева Э.К. ИНСТИТУТ ТАРХАНОВ В КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР (XVIII ВЕК - 1917 Г.).....	105
Кальш А.Б., Мейрманова Г.А. ОСНОВНЫЕ ВИДЫ БЛАГОСЛОВЕНИЯ В КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ У КАЗАХОВ.....	114
Кальш А.Б., Рахимов Е.К. ВКЛАД А.В. КОНОВАЛОВА В РАЗРАБОТКУ КАЗАХСКОЙ ДИАСПОРЫ РОССИИ.....	121
Ксенжик Г.Н. ИННОВАЦИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО И ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ РК.....	131
Күзембайұлы А., Әбіл Е., Әлібек Т. КЕРЕЙСКОЕ ХАНСТВО В СРЕДНИЕ ВЕКА.....	137
Калиш А.Б., Мейрманова Г.А. КАЗАХСКАЯ ТРАДИЦИЯ БЛАГОСЛОВЛЕНИЯ КАК ЭТИКЕТ МОЛИТВЫ О БЛАГОЖЕЛАНИЯХ...	144
Козгамбаева Гүльнар Бестибаевна. ГОРОДА АЛМАТЫ И ЕГО ИСТОРИЧЕСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ.....	152
Кунапина К., Колбаев Н. ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДНЕЙ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	167
Малик У.Б. ТЮРКО-СОГДИЙСКИЙ ВОПРОС В ИСТОРИИ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД.....	172
Мейрманова Г.А. ОСНОВЫ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ФОРМ КАЗАХСКОГО ЭТИКЕТА.....	178
Мухамедова М.С. ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРОПАГАНДЫ ОБЪЕКТОВ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В РЕГИОНЕ НИЗОВЬЕ АМУДАРЬИ.....	183

Нурбаев Ж.Е. ИСТОКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТОВ ИСЛАМА В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ПЕТРОПАВЛОВСКОГО УЕЗДА АҚМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ).....	189
Нурбаев Ж.Е. ИЗ ИСТОРИИ МУСУЛЬМАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.....	195
Оразбаева А.И. КАТЕГОРИЯ «ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ» КАК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.	201
Ошанов О.Ж. ДРЕВНИЕ КАРАВАННЫЕ ПУТИ САРЫАРКИ – БЕЗМОЛВНЫЕ СВИДЕТЕЛИ ИСТОРИИ.....	209
Талдыбаев Ж. КАЗАХСКИЕ НАРОДЫ: ДЕМОГРАФИЯ ИСТОРИИ МИГРАЦИИ (1926-1959 Г.Г.).....	217
Тасилова Н.А., Кульмесканова С.С. ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШОНА СМАХАНҰЛЫ.....	229
Турсун Х.М., Исаев М.С. СУЛТАНБЕК КОЖАНОВ И ИДЕЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ.....	234
Сатбай Д. 1916 Г. ТУРКЕСТАН И СТЕПЬ: КРИЗИС КОЛОНИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЦАРИЗМА.....	243
Сатов Е.Ж., Жасар Р. МЕСТО И РОЛЬ ТРУДОВ А. ЯСАВИ В ИСТОРИИ ТЮРКСКИХ НАРОД	255
Шайхығалиев Е.А., Изтелеуова Л.И., Бекишев К.О. ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В ТУРЕЦКОМ КАГАНАТЕ.....	264

CONTENTS

Atygaev N.A. SOME MATERIALS ON THE FINANCIAL SYSTEM OF THE KAZAKH KHANAT.....	8
Abzhanov H. THE WORLD OF KAZAKHS AND TURKIC CIVILIZATION: HISTORY AND METHODOLOGY OF STUDY.....	19
Baigaraev Zh.A. FOREIGN POLICY OF NETHERLANDS.....	44
Bahtorazov S.U. REORGANIZATION OF THE PROTECTION OF PUBLIC AUTHORITIES IN THE TURKESTAN AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1920 - IES.....	51
Boranbayeba B.S. THE KAZAKH GIRLS WHO HAVE ENDED THE WORLD WAR II IN THE NORTH KOREA.....	56
Galitskaya M.T. EFFECT COMPONENT MUSICAL PHENOMENON IN THE CONTEMPORARY MUSICAL VARIETY ART OF KAZAKHSTAN.....	65
Dalaeva T.T. FROM VOLOST SULTAN TO VOLOST GOVERNOR (1822 - 1868): EVOLUTION OF STATUS AND SOCIAL COMPOSITION.....	72
Egizbayeva M.K. YURT AND FEATURES OF THE WORLD PERCEPTION OF THE KAZAKH.....	81
Zhappasov Zh., Tasylova N. THE FORMATION OF NEW CONCEPTUAL APPROACHES IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	87
Zhumagulov K.T., Sadykova R.O. ATTILA IN WORLD HISTORY.....	96
Isenov U.I., Nauryzbayeva E.K. INSTITUTE OF TARKHANS IN KAZAKH SOCIETY: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW (XVIII CENTURY - 1917).....	105
Kalysh A.B., Meirmanova G.A. TRADITIONS OF KAZAKH BATA AS AN EXPRESSION OF GOOD WISHES.....	114
Kalysh A.B., Rakhimov E.K. A.V. KONOVALOV CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE KAZAKH DIASPORA IN RUSSIA.....	121
Ksenzhih G.N. INNOVATIONS IN THE SYSTEM OF HIGHER AND POSTGRADUATE EDUCATION OF RK.....	131
Kuzembayuly A., Abil E., Alibek T. KEREY KHANATE IN THE MIDDLE AGES.....	137
Kalysh A.B., Meirmanova G.A. KAZAKH TRADITION OF BLESSING AS AN ETIQUETTE OF PRAYING FOR GOOD WISHES.....	144
Kozgambayeva G.B. ALMATY CITY AND ITS HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS.....	152
Kunapina K., Kolbaev N. THE VALUE AND THE MEANING OF TEACHING THE SPECIAL DAYS IN SECONDARY SCHOOLS..	167
Malik U.B. TURKIC-SOGDIAN QUESTION IN THE HISTORY OF EARLY MEDIEVAL KAZAKHSTAN: A MODERN VIEW.....	172
Meirmanova G.A. THE FOUNDATIONS OF TRANSFORMATIONAL FORMS OF ETIQUETTE OF THE KAZAKH.....	178

Mukhamedova M.S.	
THE PRINCIPLES OF STUDY AND POPULARIZATION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE LOWER REACHES OF AMUDARYA.....	183
Nurbayev Zh.E.	
THE ORIGINS OF THE INSTITUTIONS OF ISLAM IN NORTH KAZAKHSTAN (ON THE MATERIALS PETROPAVLOVSK DISTRICT OF THE AKMOLA REGION).....	189
Nurbayev Zh.E.	
FROM THE HISTORY OF MUSLIM EDUCATION IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX - BEGINNING OF THE XX CENTURIES.....	195
Orazbaeva A.I.	
THE CATEGORY OF "STATEHOOD" AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEM.....	201
Oshanov O.Zh.	
ANCIENT CARAVAN ROUTES OF SARYARKA ARE SILENT WITNESSES OF HISTORY.....	209
Taldybaev Zh.	
PROSECUTOR OF MANAGEMENT DEPARTMENT COMMITTEE ON LEGAL STATISTICS AND SPECIAL RECORDS IN ASTANA.....	217
Tasilova N.A., Kulmeskanova S.S.	
THE LIFE AND ACTIVITY SHONA SMAHANULY.....	229
Tursun H.M., Issayev M.S.	
SULTANBEK KOJHANOV AND THE IDEA OF NATIONAL INDEPENDENCE.....	234
Satbay D.	
TURKESTAN AND STEPPE OF 1916: CRISIS OF COLONIAL REGIME.....	243
Satov E.Zh., Zhasar R.	
PLACE AND ROLE OF WORKS IN THE TURKIC PEOPLES HISTORY OF A. YASAWA.....	255
Shaikhaliyev Y.A., Izteleuova L.I., Bekishev K.O.	
CHARACTERISTICS OF THE GOVERNING SYSTEM IN TURKIC KHAGANATE.....	264

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2016. 1(5)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.03.2016.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй